

Maciej Marszał

Uniwersytet Wrocławski

marszal@prawo.uni.wroc.pl

„Kwestia ukraińska” w myśli politycznej Mariana Ursyna Zdziechowskiego (1918–1939)

Summary

“Ukrainian issue” in the political thought of Marian Ursyn Zdziechowski (1918–1939)

The issue of creation of good neighborly political relations with the nations belonging to the newly born in 1918 independent Republic of Poland were among the pressing problems of early Polish eastern policy. In the group of Polish intellectuals there were university professors, who often stressed the need good neighborly relations in this part of Europe. One of the propagators of the Central and Eastern European agreement was professor and rector of the Stefan Batory University in Vilnius Marian Ursyn Zdziechowski (1861–1938). The political thought of Marian Zdziechowski on the Ukrainian issue was characterized as harmony with the eastern national minority. It remained in line with the general political formula of Polish conservatives and their political postulates concerning the eastern policy of Poland. It is worth noting that Zdziechowski the unlike his conservative colleagues, such as Bocheński brothers, Jan Stanisław Łoś and many others, had an unusually realistic view on the issue of treatment of the Ukrainian minority. He was far from fanatical optimism of Polish-Ukrainian reconciliation, but even further from the nationalistic politics enlarged by the National Democracy, which assumed mass polonization of the Ukrainians. Zdziechowski’s program can be included in the concept of assimilation of the Ukrainians with simultaneous respect for their rights. His views were more akin to the postulates of

Polish socialists, such as Leon Wasilewski and Tadeusz Hołówko, than to his native conservative views.

Keywords: Ukrainians, Poland, political thought, neighbourhood

Kwestia ułożenia dobrosąsiedzkich politycznych stosunków z narodami wchodzącymi w skład zrodzonej w 1918 roku niepodległej Rzeczypospolitej należała do palących problemów wczesnej polskiej polityki wschodniej. Stosunki polityczne Polaków z mniejszościami narodowymi — Litwinami, Białorusinami i Ukraińcami — aspirującymi do własnej państwowości opierały się na wzajemnej nieufności i niejednokrotnie wrogości. Wśród przedstawicieli polskich elit intelektualnych nie brakowało osób, które pragnęły dobrych relacji sąsiedzkich z obywatelami zamieszkującymi wschodnie rubieże Rzeczypospolitej. W gronie polskich intelektualistów byli także profesorowie uniwersytetów, którzy niejednokrotnie dopominali się o ułożenie dobrosąsiedzkich relacji w tej części Europy. Za propagatora środkowoeuropejskiego porozumienia z pewnością należy uznać profesora i rektora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie Mariana Ursyna Zdziechowskiego.

Marian Ursyn Zdziechowski (1861–1938) urodził się w Nowosiólkach na Białorusi w rodzinie ziemiańskiej. W 1879 roku studiował na Wydziale Historyczno-Filologicznym Uniwersytetu w Petersburgu, a w latach 1879–1883 na Uniwersytecie Dorpackim, gdzie otrzymał tytuł „kandydata języka rosyjskiego w szczególności i językoznawstwa słowiańskiego w ogólności”. Swoje pierwsze szlify literackie Zdziechowski zdobywał w czasopismach „Siewiernyj Wiestnik” i „Kraj”, wydawanych przez Włodzimierza Spasowicza. W 1888 roku doktoryzował się na Uniwersytecie Jagiellońskim na Wydziale Filologicznym na podstawie pracy *Mesjaniści i słowianofile*, napisanej pod kierunkiem profesora Stanisława Tarnowskiego. W 1899 roku został profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego, a w 1901 roku współzałożycielem „Klubu Słowiańskiego”, redagując czasopismo „Świat słowiański”. W 1902 roku został członkiem Polskiej Akademii Umiejętności. W niepodległej Rzeczypospolitej od 1919 był profesorem na Uniwersytecie Wileńskim, na którym objął Katedrę Literatury Europejskiej. W latach 1925–1927 rektor Uniwersytetu Wileńskiego, a w latach trzydziestych — prezes Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. W 1935 roku otrzymał tytuł doktora *honoris causa* tegoż uniwersytetu. Po zamachu majowym w 1926 roku ze wskazania marszałka Józefa Piłsudskiego został kandydatem do urzędu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Był jednym z naczelnych redaktorów wileńskiego „Słowa”. Do końca swoich dni zajmował się kulturą węgierską, dlatego też należał do Węgierskiej Akademii Nauk. Zmarł 5 października 1938 roku w Wilnie i został pochowany na wileńskim cmentarzu na Antokolu.

Marian Zdziechowski po raz pierwszy swoje idee zbliżenia między narodami środkowoeuropejskimi zaczął szerzyć w 1901 roku w Krakowie na Uniwersytecie

Jagiellońskim, w założonym przez siebie stowarzyszeniu — „Klubie Słowiańskim”, którego organem prasowym był „Świat Słowiański”. Czasopismo to skupiało wielu wybitnych ludzi kultury i sztuki. Na jego łamach podejmowano problematykę kultury, historii i polityki krajów Europy Środkowo-Wschodniej¹. Politycznym celem „Klubu Słowiańskiego” było przeciwstawienie się planom Moskwy odegrania przewodniej roli wśród Słowian. Jak relacjonuje współczesny historyk literatury Jerzy Skoczyński: „Sile i potędze militarnej rosyjskiego imperializmu nieliczni członkowie klubu przeciwstawili siłę słowiańskiej idei »jedności wielości«”². Do grona tych osób należał późniejszy rektor Uniwersytetu Wileńskiego. Ponadto należy zaznaczyć, że na początku XX wieku Marian Zdziechowski utrzymywał przyjazne kontakty z przedstawicielami ukraińskiej inteligencji, m.in. publicystą Bohdanem Łepkim i historykiem Wasylem Kuczabskim.

Po I wojnie światowej stosunki polityczne Polaków z Litwinami, Białorusinami i Ukraińcami uległy pewnej dekompozycji. Przyczyną pogorszonych relacji między narodami środkowoeuropejskimi były konflikty interesów. Polskie dziewiętnastowieczne marzenia o niepodległej Polsce w granicach przedrozbiorowych kłóciły się z aspiracjami narodowościowymi wschodnich sąsiadów Rzeczypospolitej, na przykład stosunki polsko-ukraińskie należały do najtrudniejszych w Drugiej Rzeczypospolitej. Konflikt graniczny między dwoma narodami był jednym z najdłuższych i najbardziej krwawych w historii młodego państwa polskiego. Aspiracje narodowościowe wschodniego sąsiada były w dużej sprzeczności z postulatami mocarstwowej polityki niepodległej Rzeczypospolitej. „Kwestia ukraińska” miała bardzo złożony polityczny, społeczny, kulturowy i religijny charakter. Stosunek polskich elit politycznych do najliczniejszej w owym czasie mniejszości narodowej, sięgającej 15–16% ogółu ludności i zamieszkującej 37,8% południowo-wschodnich obszarów państwa, obejmujących tereny Wołynia, Podola, Podkarpacia, Karpat Wschodnich oraz ziemi chełmskiej i podlaskiej, determinował polską politykę wschodnią. Należy zgodzić się z ukraińskim historykiem Konstantynem Zeleńką, że młode państwo polskie było zbyt małe, aby mogło odgrywać rolę mocarstwową, a zbyt duże, by mogło pogodzić się z mało znaczącą pozycją w polityce międzynarodowej. Państwo polskie z jednej strony miało za dużo mniejszości, aby być państwem prawdziwie narodowym, a z drugiej za mało, by być państwem federacyjnym. Porządek ustalony 3 marca 1921 roku w traktacie ryskim był dla Polski wymuszonym kompromisem, w wyniku którego obok siebie musieli mieszkać Polacy, Ukraińcy, Białorusini i Litwini³.

U progu Rzeczypospolitej Marian Zdziechowski należał do grona przeciwników traktatu ryskiego, który wraz z Tadeuszem Hołówką nazwał „zdradą”. Pisał: „Dla nas wszystkich pochodzących stamtąd, traktat ryski był ciosem bolesnym... Wszak

¹ W. Mokry, *Marian Zdziechowski jako rzecznik porozumienia polsko-ukraińskiego*, „Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze” pod red. R. Łuznego, W. Mokrego, 1992–1993, t. I/II, s. 71.

² J. Skoczyński, *Idea ukraińska w oczach Mariana Zdziechowskiego*, „Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze” pod red. R. Łuznego, W. Mokrego, 1992–1993, t. I/II, s. 68.

³ K. Zeleńko, *Stosunki polsko-ukraińskie w II Rzeczypospolitej 1918–1939*, Lublin 1994, s. 11–12.

uchwalono tam, w Rydze, czwarty rozbiór Polski”⁴. Pod wpływem dyskusji, jakie toczyły się w rodzącej się Rzeczypospolitej na temat roli i znaczenia kresów, Zdziechowski przyjmował postawę pojednawczą. Podobnie jak konserwatyści i „piłsudczycy” upatrywał siłę Polski w różnorodności mniejszości narodowych na wschodzie Rzeczypospolitej. Przypomnijmy, że polska myśl polityczna wykazywała różnorodne aspekty roli mniejszości narodowych na wschodzie Polski.

Na pierwszym planie można umieścić koncepcję federalistyczną i prometeistyczną, odwołując się do restytucji myśli jagiellońskiej. Ich czołowym architektem był Józef Piłsudski⁵ i jego polityczne ugrupowanie. Należy stwierdzić, że federacyjne poglądy Piłsudskiego wynikały z jego antyrosyjskiej postawy ideowej. Architekt niepodległego państwa polskiego od młodości był wrogiem Rosji, którą uważał za śmiertelnego wroga Polski. Przekonywał, że Rosja zawsze będzie imperialistyczna, a niepodległa Rzeczpospolita stanowi zaporę w jej dalekosiężnych mocarstwowych planach. Według Piłsudskiego imperium rosyjskie, jeśli ujarzmi żywioł ukraiński, to zaatakuje Polskę, dlatego też należało sparaliżować siły Rosji i oderwać od niej Ukrainę⁶. Według polskiego polityka Polska powinna dążyć do oderwania Ukrainy od mocarstwa rosyjskiego, proponując jej wejście w skład wielonarodowościowej i federacyjnej Rzeczypospolitej. Oprócz marszałka Piłsudskiego do głównych szermierzy idei federacyjno-prometejskiej zaliczyć można najważniejszych polityków z nurtu socjalistycznego: Tadeusza Hołówkę i Leona Wasilewskiego, polityków należących do Polskiego Stronnictwa Ludowego⁷, a także środowisko wileńskich konserwatystów, związane z publicystami „Buntu Młodych” oraz „Polityki”. Natomiast Narodowi Demokraci z Romanem Dmowskim na czele pragnęli pełnej asymilacji. Wyrażali przekonanie, że państwo polskie posiada duży potencjał narodotwórczy do tego, aby Ukraińców i zasymilować, i w rezultacie spolonizować. Dmowski określenia Ukraina używał jedynie w wąskim rozumieniu, tj. jako ziemi kijowskiej, rozszerzonej o ziemię połtawską i czernihowską⁸. Dopiero w latach trzydziestych twórca polskiej idei narodowej zaczął dostrzegać ziemie ukraińskie w południowo-wschodnim terytorium Rzeczypospolitej. Przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości i podczas obrad kongresu wersalskiego Dmowski podkreślał, że nigdy nie istniało państwo ukraińskie, a projekty jego stworzenia nazywał fikcją służącą interesom niemieckim. Negowanie przez Dmowskiego niepodległościowych aspiracji Ukraińców stało się przyczyną sporu ideologicznego pomiędzy nim a Józefem Piłsudskim. Dmowski

⁴ M. Zdziechowski, *Widmo przyszłości. Szkice historyczno-polityczne*, Wilno 1939, s. 71–72.

⁵ M. Maciejewski, *Federacyjne koncepcje piłsudczyków u zarania Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Na szlakach niepodległej. Polska myśl polityczna i prawna 1918–1939*, pod. red. M. Marszała, M. Sadowskiego, Wrocław 2009, s. 139–158; *idem*, *Europa Środkowo-Wschodnia w poglądach Józefa Piłsudskiego po I wojnie światowej*, „Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze”, pod red. A. Bojko, M. Marszała, Lwów 2011, s. 198–223.

⁶ A. Friszke, *O kształt niepodległej*, Warszawa 1989, s. 70.

⁷ J. Jachymek, *Myśl polityczna Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie” 1918–1931*, Lublin 1982, s. 180.

⁸ R. Dmowski, *Niemcy, Rosja i kwestia polska*, Warszawa 1991, s. 33–34.

nie chciał Polski wielonarodowościowej i wielowyznaniowej, pragnął Polski silnej, opartej na jednym polskim narodzie. W porównaniu z federacyjnymi koncepcjami pilsudczyków twórca Narodowej Demokracji nie oferował mniejszościom kresowym autonomii, a nawet samorządności⁹.

Zdziechowski już w 1923 roku na zjeździe rolniczym w Wilnie w referacie *Idea polska na Kresach* traktował problem narodowościowy jako bardzo trudny, a czasy, w jakich żył, określił jako „epokę rozpasanych, szalejących pożądliwości i namiętności nacjonalistycznych”¹⁰. Zdaniem współczesnego ukrainoznawcy Włodzimierza Mokrego „Nacjonalizm ten, który należało odróżnić od patriotyzmu, stał się »taką samą plagą, jaką w wieku XVI–XVII był fanatyzm religijny« niszczący w człowieku zmysł moralny, prowadzący do masowych błędów i zniszczeń, którego najjaskrawsze oznaki dostrzegał w stowarzyszeniu amerykańskim Ku-Klux-Klan...”¹¹. Zdziechowski nawoływał, aby Polacy przyjrzeni się „samym sobie” i osiągnęli większą wrażliwość na problemy ludności zamieszkującej wschodnie rubieże Polski.

Chęć zjednania przychylności Ukraińców i innych narodów środkowoeuropejskich do Polski nie wynikała u Zdziechowskiego tylko z jego sympatii do tych społeczności, lecz przede wszystkim była wynikiem pewnej kalkulacji politycznej. Obawa przed komunizmem w jego bolszewickiej rosyjskiej odsłonie „spędzała sen z powiek” Zdziechowskiemu. Samą istotę komunizmu definiował następująco: „Komunizm to socjalizm integralny, bezkompromisowy, czyli nie liczący się z rzeczywistością, pędzący do celu poprzez rewolucję i zniszczenie, bo innej drogi nie ma. Rewolucja i zniszczenie są prawem natury i na tym prawie natury stoją okrutne dogmaty materializmu marksistowskiego”¹². Komunistyczną Rosję Zdziechowski określał wprost jako „królestwo diabła”, które opanowało duszę rosyjską przez szerzenie idei maksymalistycznych, polegających na sprowadzeniu wszystkich kwestii do dylematu: *albo wszystko, albo nic*¹³.

Zdziechowski upust swojej niechęci do komunizmu dał także w korespondencji do cenionego przez siebie ukraińskiego metropolity greckokatolickiego Andrzeja Szeptyckiego. W liście z 17 sierpnia 1933 roku pisał: „Bolszewictwo uważam za najgroźniejsze niebezpieczeństwo, jakie kiedykolwiek groziło światu, którego nie umiem wytłumaczyć inaczej jak mistycznie, tj. jako czynną ingerencję jakichś ciemnych potęg do spraw tego świata. Walkę z grozą tej czerwonej dżumy uważam za swoją powinność. *Vox clamantis!* Polska weszła w najhaniańszy okres dziejów swoich, czego dowodem jest pakt z Sowietami i szerzące się w społeczeństwie na-

⁹ K. Kawalec, *Spadkobiercy niepokornych. Dzieje polskiej myśli politycznej 1918–1939*, Wrocław 2000, s. 33.

¹⁰ M. Zdziechowski, *W sprawie polskiego rozwoju na Kresach*, „Tydzień Polski” 1923, nr 10–12, cyt. za: M. Zdziechowski, *Widmo przeszłości*, Wilno 1939, s. 1–4.

¹¹ W. Mokry, *op. cit.*, s. 74.

¹² M. Zdziechowski, *Tragiczna Europa. W obronie liberalizmu*, [w:] *Antykomunizm polski. Tradycje intelektualne*, pod. red. B. Szlachty, Kraków 2000, s. 218.

¹³ M. Zdziechowski, *Wpływy rosyjskie na duszę polską*, Kraków 1920, s. VI.

szem sowieckie sympatie”¹⁴. Obaj intelektualiści zgodzali się co do istoty komunizmu i jego niebezpieczeństw dla Europy. Przypomnijmy, że metropolita Andrzej Szeptycki 2 sierpnia 1936 roku list napisał pasterski zatytułowany *Ostrzeżenie przed zagrożeniami komunizmu*, który podarował Zdziechowskiemu podczas jego audycji w 1937 roku we Lwowie. W liście tym Szeptycki pisał do Ukraińców: „Niebezpieczeństwo chwili terażniejszej każe mi zwrócić się do Ciebie, drogi mój Narodzie, z następującymi słowami przestrogi:

1. Kto pomaga komunistom w ich działaniach, nawet czysto politycznych, zdradza Cerkiew. [...]

2. Kto pomaga komunistom w realizacji ich planów wspólnego, tzw. narodowego czy ludowego frontu z socjalistami i radykałami — zdradza swój naród. [...]

Kto pomaga komunistom w jakiegokolwiek ich akcji, a tym bardziej w organizowaniu tzw. narodowego czy ludowego frontu, ten zdradza ubogich, cierpiących i skrzywdzonych na całym świecie”¹⁵.

Należy podkreślić, że strach przed komunizmem determinował poglądy Zdziechowskiego na „kwestię ukraińską”. W drugiej połowie lat trzydziestych Zdziechowski nawiązał współpracę z Wileńskim Biurem Informacyjnym WILBI, kierowanym przez profesora Wyższej Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie Władysława Wielhorskiego. W Archiwum Uniwersytetu Wileńskiego znajdują się obecnie interesujące materiały ukazujące stosunek Zdziechowskiego do tzw. ziem wschodnich. Jego zdaniem państwo polskie nie posiadało kompleksowego programu planowej kolonizacji całego obszaru ziem wschodnich, co z kolei rzutowało negatywnie na relacje Polski z mniejszościami zamieszkującymi kresy wschodnie¹⁶. W związku z tym Zdziechowski nakreślił program sanacji stosunków w województwach wschodnich. Pisał: „Ziemie te nie zbliżają się do reszty Polski, lecz przeciwnie, wzrastają w nich prądy odśrodkowe. Każe to z troską myśleć o przyszłości, o chwili, kiedy z upadkiem rządów bolszewickich zagadnienie rosyjskie, kwestia ukraińska i intrygi przeciwko Polsce nabiorą natężenia”¹⁷. Zdziechowski z dużym niepokojem spoglądał na ukraiński ruch narodowy, który w latach trzydziestych podejmował radykalne formy walki o własną tożsamość. W szczególności „trudne rządy na Wołyniu” sprawowane przez rząd sanacyjny sprzyjają konsolidacji narodowej Ukraińców. Ponadto Zdziechowski dostrzegał formy współpracy pomiędzy Ukraińcami i Białorusinami, wymierzonej przeciwko państwu polskiemu. Dlatego też pytał: „[...] czy nie są Kresy Wschodnie końcem dla Polski, tylko kulą u nogi, kością, o którą zagryzać się mamy z Rosją i Ukrainą, puszką Pandory, z której grożą nam same niebezpieczeństwa”¹⁸. Odpo-

¹⁴ Cyt. za: S. Wójtowicz, *Idea komunizmu w świetle nieznanych listów Mariana Zdziechowskiego do ukraińskiego metropolity Lwowa Andrzeja Szeptyckiego*, „Slavica Wratislaviensia” 157, Wrocław 2013, s. 91–105.

¹⁵ Cyt. za *ibidem*.

¹⁶ *Materiały profesora Mariana Zdziechowskiego*, Archiwum Uniwersytetu Wileńskiego, F33–848, k. 1.

¹⁷ *Ibidem*, F33–849, k. 1.

¹⁸ *Ibidem*, k. 2.

wiadając na to zagadnienie, Zdziechowski pisał wprost, że rolą Polski jest utrzymanie Kresów Wschodnich na linii Karpat, aż po rzekę Zbrucz. Dodawał, że z punktu widzenia polityki zagranicznej, nie tylko Rosjanie pragną zawłaszczyć polskie województwa wschodnie, ale także pozbawione kolonii zamorskich Niemcy.

W związku z powyższymi obawami Zdziechowski z dużą troską nakreślił „wytczne polityki kresowej”, które polegały na polityce ugodowej wobec ruchów narodowych wschodnich sąsiadów Polski. Przyjmując francuskie powiedzenie, że bagnetami można dużo zrobić, ale nie można na nich siedzieć, postulował zapewnienie przez państwo polskie elementarnych potrzeb materialnych i duchowych ukraińskiej ludności. Proponował racjonalne pogodzenie interesu polskiego z żądaniami Rusinów i Białorusinów, zwłaszcza w sprawach dotyczących ustawodawstwa, polityki osadniczej, wyznaniowej i narodowościowej. Od polskiego ustawodawstwa Zdziechowski dopominał się wprowadzenia unifikacji prawa krajowego z prawem województw wschodnich w zakresie prawa administracyjnego, cywilnego oraz przepisów dotyczących języka. W dziedzinie zmian administracyjnych proponował wzmocnienie władzy samorządowej, tak aby miała ona niektóre prerogatywy administracji państwowej. Postulował między innymi zmiany w funkcjonowaniu ustawy o policji. Według niej policja w województwach wschodnich powinna współdziałać z władzami municypalnymi. Zdziechowski konstatował: „Trzeba, by policja państwowa mogła mieć oparcie na należycie zorganizowanej policji gminnej i gromadzkiej i przestała być zewnętrzną dekoracją mającą tylko słaby kontakt z ludnością miejscową”¹⁹. Ponadto wileński profesor postulował zwiększenie kompetencji wojewodów i starostów w Galicji Wschodniej i na Wołyniu. W kwestii prawa cywilnego Zdziechowski zachęcał do przywrócenia „włościanom kresowym możliwości rozporządzania ziemią nadziałową”, a także wprowadzenia procedur uproszczonych hipotek. Uważał, że polityka agrarna winna zaspokajać potrzeby lokalnej ludności, ale jednocześnie mieć na uwadze priorytety osadnictwa polskiego. Podkreślał: „Rzeczpospolita Polska nie może prowadzić akcji osadniczej na wzór pruski i musi również dbać o ludność niepolską”²⁰. Przypomnijmy, że 14 marca 1932 roku uchwalono *Ustawę uzupełniającą przepisy o nadaniu ziemi żołnierzom Wojska Polskiego*, która nadawała osadnikom wojskowym ziemię o wyższej wartości rolniczej. Przed wojskowymi pojawiła się możliwość powiększenia swoich ziemskich dóbr przydzielonych przez Dyрекcję Naczelną Lasów Państwowych. Akt polskiego Sejmu budził bardzo duże kontrowersje wśród rodzimej ludności ukraińskiej, która protestowała przeciwko polskiej kolonizacji. Sprawa ustawy osadniczej 1 lutego 1932 roku trafiła nawet na forum międzynarodowe Ligi Narodów, gdzie posłowie ukraińscy wystąpili z protestem²¹. Zdziechowski oceniał, że nadawanie ziemi wojskowym było „fatalną nagrodą za ich trud” i budziło niepotrzebne napięcie we wzajemnych stosunkach polsko-ukraińskich.

¹⁹ *Ibidem*, k. 7.

²⁰ *Ibidem*, k. 10.

²¹ L. Głowacka, A. Żak, *Osadnictwo wojskowe na Wołyniu 1921–1939 w świetle dokumentów Centralnego Archiwum Wojskowego*, s. 8, archiwumcaw.wp.mil.pl/biuletyn/b28/b28_6.pd [dostęp: 17.03.2014].

Natomiast w zakresie polityki wyznaniowej Zdziechowski proponował wprowadzenie języków narodowych do kazań w Kościele rzymskokatolickim i poszanowania praw Cerkwii prawosławnej. W kwestii posługiwania się językami rodzimymi w województwach wschodnich pisał: „Należałoby jak najprędzej zrobić tam porządek i wyjaśnić, jak daleko sięga równouprawnienie. Wzory przepisów językowych znajdziemy w przepisach, które obowiązywały w b. Galicji”²². Wobec zatrudniania Ukraińców na stanowiskach państwowych Zdziechowski twierdził, że należało zachować dużą ostrożność. Proponował, aby „urzędników nie-Polaków zatrudniać raczej w centrum państwa, a nie na Kresach, ale nie należy pozbawiać ich kawałka chleba, jak to się obecnie dzieje”²³.

Po raz ostatni o relacjach polsko-ukraińskich Zdziechowski pisał w 1937 roku na łamach „Przeglądu Współczesnego” w artykule pt. *Pierwiastek zachowawczy w idei ukraińskiej*. Tekst ten zawierał interesującą analizę konserwatyizmu ukraińskiego, którego głównymi architektami byli Wacław Lipiński i Wasyl Kuczabski. Zdziechowski przyjął tezę Lipińskiego zawartą w jego książce pt. *Listy do braci rolników* o upadku idei hetmaństwa i powstaniu na jej gruzach wszechrosyjskości Ukrainy, która doprowadziła do rozbiórów Polski. O relacjach polsko-ukraińskich w przeszłości Zdziechowski pisał, że „ukrainizm stał się taranem w rękę rosyjskim do rozbitcia polskości”. Jego zdaniem w Polsce sentymentalnie marzono, że Polska i Ukraina wspólnymi siłami pokonają Moskwę, to wyobrażenie przybrało postać dogmatu politycznego: „Nie umieliśmy zrozumieć, że wszystkie Rusie, jakie są, gałęziami jednego pnia i choćby, zażarcie się klóciły między sobą, uczucie jedności plemiennej zawsze jednoczyć je będzie przeciw Polsce”²⁴. Pomimo tak pesymistycznej tezy Zdziechowski przekonywał, że możliwe jest pojednanie między Polakami i Ukraińcami w warunkach powrotu Ukrainy do idei hetmańskiej, idei konserwatywnej. Uważał, że konserwatyizm ukraiński wyznawany przez Lipińskiego i Kuczabskiego, w sytuacji kiedy Rosja rządzona była przez bolszewików, przyczyni się do powstania, rozwoju i utrzymania ukraińskiego państwa. Niemniej jednak pisał: „Gdyby dane było Wacławowi Lipińskiemu zostać premierem przyszłej, niepodległej, konserwatywnej, hetmańskiej czy monarchicznej Ukrainy, to za pierwsze zadanie swoje uznałby wciągnięcie monarchy czy hetmana do ścisłego sojuszu z Moskwą w sprawach polityki zagranicznej. Ale przeciw komu? Oczywiście, przeciw Polsce przede wszystkim”²⁵. Nie zwracając uwagi na takie stanowisko, Zdziechowski wyrażał opinie, że pragmatyzm polityczny po I wojnie światowej podpowiadał polskim politykom sprzyjać stworzeniu w Galicji Wschodniej państwa zachodnioukraińskiego. Państwa, które sprzymierzone byłoby z Polską i stanowiło „przednią straż przed bolszewizmem”. Tezę tę popierali głównie polscy socjaliści i ukraińscy demokraci. Przypomnijmy, że Józef Piłsudski jeszcze przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości marzył o Rzeczypospolitej wielonarodowościowej, która nawiązywałaby do spuścizny

²² *Materiały profesora Mariana Zdziechowskiego...*, k. 13.

²³ *Ibidem*.

²⁴ M. Zdziechowski, *Pierwiastek zachowawczy w idei ukraińskiej*, „Przegląd Współczesny” 1937, nr 3–4, s. 3.

²⁵ *Ibidem*, s. 6.

jagiellońskiej. Piłsudski szerząc koncepcję federalistyczną i prometeistyczną²⁶, pragnął przed wszystkim oderwać Ukrainę od rosyjskiej strefy wpływów. Należy stwierdzić, że federacyjne poglądy marszałka Polski wynikały z jego antyrosyjskiej postawy ideowej. Piłsudski od młodości był wrogiem Rosji, którą uważał za śmiertelnego wroga Polski. Przekonywał, że Rosja zawsze będzie imperialistyczna, a niepodległa Rzeczpospolita stanowi zaporę w jej dalekosiężnych mocarstwowym planach. Według architekta polskiej niepodległości imperium rosyjskie, jeśli ujarzmi żywioł ukraiński, to zaatakuje Polskę, dlatego też należało sparaliżować siły Rosji i oderwać od niej Ukrainę²⁷. Twierdził, że Rzeczpospolita powinna dążyć do oderwania Ukrainy od mocarstwa rosyjskiego, proponując jej wejście w skład wielonarodowościowej i federacyjnej Rzeczypospolitej. Inne stanowisko zajął Roman Dmowski, który przyjął, że Ukraińcy zawsze będą wrogiem Polski i Polaków, dlatego też należy wraz z Rosją doprowadzić do podziału Ukrainy. Wobec tych dylematów Zdziechowski jako konserwatysta opowiadał się za stanowiskiem marszałka Piłsudskiego. Krytykował polską politykę wobec mniejszości ukraińskiej: „Prawdą jest, że polityka polska odepchnęła od siebie Ukrainę, tchórzliwie uległa wobec silnej sowieckiej Rosji »rozpierała się po chamsku« wobec słabszych Ukraińców, strasząc ich nahajem”²⁸.

Należy przypomnieć, że od 18 września 1930 roku władze polskie w odpowiedzi na działania Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów podjęły szeroko zakrojoną akcję prewencyjną, mającą na celu wyeliminowanie wszelkich antypolskich akcji ze strony Ukraińców. W działaniach tych, zwanych „pacyfikacyjnymi”, brało udział wojsko z 14. Pułku Ułanów Jazłowieckich i pododdziały 6. Pułku Strzelców, a także 6., 7. i 22. Pułku Piechoty posiłkowane przez funkcjonariuszy policji. W wyniku tych akcji dochodziło do wielu nadużyć ze strony polskiego wojska, m.in. gwałtów i grabieży, co z kolei budziło sprzeciw niez zaangażowanej politycznie społeczności ukraińskiej. Ukraińscy politycy podejmowali szereg działań zmierzających do umiędzynarodowienia sprawy Ukraińców we wschodnich województwach Rzeczypospolitej. W tym celu przedstawiali liczne raporty na forum Ligi Narodów. Liczne polskie ugrupowania polityczne potępiały akcje pacyfikacyjne polskiego wojska i antyukraińską politykę sanacyjnego rządu²⁹. Do głównych przeciwników tych działań należy zaliczyć na przykład konserwatystów z Janem Stanisławem Łosiem i Aleksandrem Bocheńskim oraz socjalistów z Tadeuszem Hołówką i Leonem Wasilewskim³⁰.

Podsumowując myśl rektora Uniwersytetu im. Stefana Batorego w Wilnie profesora Mariana Zdziechowskiego na kwestię ukraińską, należy stwierdzić, że cha-

²⁶ M. Maciejewski, *Federacyjne koncepcje piłsudczyków...*, s. 139–158; *idem*, *Europa Środkowo-Wschodnia w poglądach Józefa Piłsudskiego...*, s. 198–223.

²⁷ A. Friszke, *O kształt niepodległej...*, s. 70.

²⁸ M. Zdziechowski, *Pierwiastek zachowawczy...*, s. 60.

²⁹ R. Potocki, *Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939*, Lubin 2003, s. 83.

³⁰ Por. B. Stoczeńska, *Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej. Od końca XIX wieku do wybuchu II wojny światowej*, Kraków 2013, s. 39–68, 115–150.

rakteryzowała się ugodowością wobec wschodniej mniejszości narodowej. Pozostawała ona w zgodzie z ogólną formułą polityczną polskich konserwatystów i ich postulatami dotyczącymi polityki wschodniej Rzeczypospolitej. Warto dodać, że Zdziechowski w odróżnieniu od swoich konserwatywnych kolegów, m.in. braci Bocheńskich czy choćby Jana Stanisława Łosia, wykazywał niezwykle realne stanowisko w kwestii traktowania mniejszości ukraińskiej. Daleki był od fanatycznego optymizmu zakładającego pojednanie polsko-ukraińskie, ale jeszcze dalej było mu do nacjonalistycznej polityki szerzonej przez Narodową Demokrację, zakładającej masową polonizację Ukraińców. Program Zdziechowskiego można śmiało zaliczyć do koncepcji asymilacji państwowej narodu ukraińskiego z jednoczesnym poszanowaniem jego praw. Jego poglądy, podkreślmy jako konserwatysty, były zbliżone bardziej do postulatów polskich socjalistów, np. Leona Wasilewskiego i Tadeusza Hołówki, niż rodzimych konserwatystów.

Мацей Маршал

Вроцлавський університет
marszal@prawo.uni.wroc.pl

“Українське питання” в політичній думці Мар’яна Урсіна Здзеховського (1918–1939)

Проблема налагодження добросусідських політичних відносин з народами, що входили в склад відродженої в 1918 році незалежної Польщі, була однією з найактуальніших проблем ранньої польської східної політики. Політичні відносини поляків з національними меншинами литовців, білорусів і українців, які прагнули до створення власних державних утворень ґрунтувалася на взаємній недовірі і неодноразових проявах ворожнечі. Серед представників польських інтелектуальних еліт не бракувало осіб, котрі прагнули хороших сусідських відносин з громадянами, котрі заселяли східні землі Польщі. В гроні польських інтелектуалів були також професори університетів, які неодноразово нагадували про важливість творення добросусідських відносин у цій частині Європи. До головних популяризаторів центрально-європейської домовленості варто зарахувати професора і ректора Університету Стефана Баторія у Вільні Мар’яна Урсіна Здзеховського.

Мар’ян Урсин Здзеховський (1861–1938) народився в Новосілках в Білорусії в родині землевласників. У 1873 р. навчався на історично-філологічному факультеті в Петербурзі, а в 1879–1883 р. у Тартуському університеті, де отримав ступінь “в спеціальності кандидата російської мови і слов’янського мовознавства загалом”. Свій перший літературний досвід роботи Здзеховський здобував в журналах “Северный вестник” і “Край”, які видавалися Володимиром Спасовичем. У 1888 р. отримав ступінь кандидата наук в Ягеллонському університеті на філологічному факультеті на основі роботи “Мес’янізм і слов’янофілство”, написаної під керівництвом професора Станіслава Тарновського. В 1899 р. став професором Ягеллонського університету, а в 1901 р. співзасновником

“Слов’янського Клубу”, редагуючи журнал “Слов’янський світ”. В 1902 р. став членом Польської Академії Знань. В незалежній Польщі в 1919 р. став професором університету в Вільно, де зайняв місце директора кафедри європейської літератури. В 1925–1927 рр. був ректором Віленського університету, а в 30-тих роках став Президентом Товариства друзів науки в Вільно. В 1935 р. отримав ступінь доктора *honoris causa* того самого університету. Після травневого замаху в 1926 р. з вказівки маршала Юзефа Пілсудського був кандидатом до уряду Президента Польщі. Був одним з головних редакторів віленського “Слова”. До кінця своїх днів був прихильником угорської культури, тому також був членом Угорської академії наук. Помер 5 жовтня 1938 р. в Вільно, де був похований на віленському цвинтарі.

Вперше Мар’ян Здзеховський почав поширювати свої ідеї зближення народів центрально-східної Європи в 1901 р. у Кракові на Ягеллонському університеті в створеній ним організації — “Слов’янський Клуб”, пресовим органом котрого був “Слов’янський світ”. Цей журнал вирізняв досягнення багатьох людей культури і мистецтва, на шпальтах журналу піднімалися проблеми культури, історії і політики країн центрально-східної Європи¹. Політичним завданням “Слов’янського Клубу” було протиставлення планам Москви відігравати ключову роль серед слов’ян. Як звітує сучасний історик літератури Єжи Скочинський: “Військовій силі і потузі російського імперіалізму невелике гроно членів клубу протиставляло силу слов’янської ідеї «єдності більшості»”². До грона цих людей належав і ректор Віленського університету. Окрім того, варто зазначити, що на початку 20-ого століття Мар’ян Здзеховський підтримував дружні контакти з представниками української інтелігенції, в т.ч. публіцистом Богданом Лепким і істориком Василем Кучабським.

Після I Світової війни політичні стосунки поляків з литовцями, білорусами і українцями змінилися. Причиною погіршення відносин між народами Центральної Європи став конфлікт інтересів. Польські мрії дев’ятнадцятого століття про незалежну Польщу в межах територій перед її поділами, стикалися з націоналістичними прагненнями східних сусідів Польщі. Так, наприклад, польсько-українські відносини належали до найважчих в Другій Польській Республіці. Прикордонний конфлікт між двома народами був одним з найдовших і найкривавіших в історії молоді польської держави. Національні прагнення східного сусіда значною мірою суперечили постулатам державної політики незалежної Польщі. “Українське питання” мало дуже складний політичний, суспільний, культурний і релігійний характер. Відношення польської політичної еліти до найбільшої в той час національної меншини, котра становила 15–16% загального населення і заселяла 37,8%

¹ W. Mokry, *Marian Zdziechowski jako rzecznik porozumienia polsko-ukraińskiego*, „Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, під ред. Ryszarda Łuznego і Włodzimierza Mokrego, 1992–1993, т. I/II, с. 71.

² J. Skoczynski, *Idea ukraińska w oczach Mariana Zdziechowskiego*, „Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, під ред. Ryszarda Łuznego і Włodzimierza Mokrego, 1992–1993, т. I/II, с. 68.

південно-східних територій держави, що займали землі Волині, Поділля, Підкарпаття, Східних Карпат, а також Холмських і Підляських земель, визначало польську східну політику. Варто погодитися з українським істориком Костянтином Зеленьком, що молода польська держава була занадто малою, щоб відігравати роль імперії, але і занадто великою, щоб погодитися на малу роль в міжнародній політиці. Польська держава з однієї сторони мала занадто багато меншин, щоб бути справді національною державою, а з другої замало, щоб бути федеративною державою. Порядок, встановлений 3 березня 1921 р. у Ризькому договорі, був для Польщі вимушеним компромісом, в результаті підписання якого поруч одне з одним повинні були проживати поляки, українці, білоруси і литовці³.

На пограниччі Польської Республіки Мар’ян Здзеховський належав до грона противників Ризького договору, яким разом з Тадеушом Голувкою назвав “зрадою”. Писав: “Для нас усіх, хто звідти походив, Ризький трактат був болючим ударом... Таким чином в Ризи прийнято четвертий поділ Речі Посполитої”⁴. Під впливом дискусій, які точилися в період становлення Польщі, щодо ролі і значення східних земель Здзеховський займав позицію примирення. Так само, як консерватори і “пілсудчики” вбачав силу Польщу в розмаїтості національних меншин на сході Польської республіки. Нагадаймо, що польська політична думка вказувала на різноманітні аспекти ролі національних меншин на сході Польщі.

На першому плані можна розмістити федералістичну і прометеїстичну концепції, які посилаються на реституції ягеллонської політичної думки. Їх головним творцем був Юзеф Пілсудський⁵ і його політичне угруповання. Можна стверджувати, що федеративні погляди Пілсудського виникали з його антиросійської ідеології. Архітектор незалежної польської держави змолоду був ворогом Росії, котру вважав смертельним ворогом Польщі. Переконавав у тому, що Росія завжди буде імперіалістичною, а незалежна Польська республіка становить перешкоду в її далекосяжних імперіалістичних планах. Згідно з Пілсудським Російська імперія, якщо їй вдасться уярмити українців, нападе на Польщу, тому варто паралізувати силу Росії і відірвати від неї Україну⁶. Згідно з польським політиком, Польща повинна сприяти відлученню України від Російської імперії, пропонуючи їй вхід до складу багатонаціональної і федеративно Польської республіки. Окрім маршала Пілсудського, до головних представників федеративно-прометеїстичної ідеї можна зарахувати політиків соціалістичної течії — Тадеуша Голувка і Леона

³ K. Zelenko, *Stosunki polsko-ukraińskie w II Rzeczypospolitej 1918–1939*, Людлін 1994, с. 11–12.

⁴ M. Zdziechowski, *Widmo przeszłości. Szkice historyczno-polityczne*, Вільно 1939, с. 71–72;

⁵ M. Maciejewski, *Federacyjne koncepcje piłsudczyków u zarania Drugiej Rzeczypospolitej*, [в:] *Na szlakach niepodległej. Polska myśl polityczna i prawna 1918–1939*, під ред. М. Marszałа і М. Sadowskiego, Вроцлав 2009, с. 139–158; також *Europa Środkowo-Wschodnia w poglądach Józefa Piłsudskiego po I wojnie światowej*, „Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze”, під ред. А. Bojko і М. Marszałа, Львів 2011, с. 198–223.

⁶ A. Friszke, *O kształt niepodległej*, Варшава 1989, с. 70.

Василевського, політиків, котрі належали до Польської селянської партії⁷, а також групу вільнюських консерваторів, пов'язаних з публіцистами “Бунту молодих” і “Політики”. Натомість соціал-демократи на чолі з Романом Дмовським прагнули повної асиміляції. Він висловлював переконання, що польська держава володіє достатнім державотворчим потенціалом для того, щоб асимілювати українців, і таким чином їх колонізувати. Дмовський використовував поняття Україна лише в його вузькому розумінні, тобто для характеристики київських земель, розширених полтавською і чернігівською областями⁸. Тільки в 30-их роках творець польської національної ідеї почав вбачати українські землі в південно-східній частині Польської Республіки. Перед поверненням Польщею незалежності і під час засідань Версальського конгресу Дмовський підкреслював, що ніколи не існувала українська держава, а проекти її створення називав фікцією, що слугувала німецьким інтересам. Невизнання Дмовським прагнень українців до незалежності служили причиною виникнення ідеологічної суперечки поміж ним та Юзефом Пілсудським. Дмовський не хотів багатонаціональної та багатоконфесійної Польщі, натомість він прагнув сильної Польщі, яке б спиралась на єдиному польському народі. В порівнянні до федералістичних концепцій пілсудчиків, творець соціал-демократичної концепції Польщі не пропонував національним меншинам автономії, і навіть самоврядування⁹.

Здзеховський вже в 1923 р. під час з'їзду землеробів в Вільнюсі в рефераті “Ідея Польщі на Кресах” вважав національну проблему дуже важкою, а період часу в якому жив описав, як “епоху розпоясаних, безумних бажань і націоналістичних пристрастей”¹⁰. На думку сучасного українознавця Влодзімежа Мокрего: “Той націоналізм, котрий треба було відділити від патріотизму, став “такою самою пошестю, як в XVI–XVII був релігійний фанатизм”, котрий нищив в людині моральні почуття, що призводило до масових помилок та знищень, якого найяскравіші ознаки вбачав в американській організації Ку-Клус-Клан...”¹¹. Здзеховський закликав до того, щоб поляки придивилися до “самих себе” і досягли більшого розуміння проблем людей, які заселяли східні землі Польщі.

Бажання приєднання українців і інших народів Центрально-Східної Європи до Польщі виникало у Здзеховського не лише через його симпатію до цих народів, а як результат певних політичних розрахунків. Саме побоювання комунізму в його більшовицькому, російському відображенні було тою річчю, яка не давала Здзеховському спати. Саму істоту комунізму Здзеховський виз-

⁷ J. Jachymek, *Mysł polityczna Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie” 1918–1931*, Люблін 1982, с. 180.

⁸ R. Dmowski, *Niemcy, Rosja i kwestia polska*, Варшава 1991, с. 33–34.

⁹ K. Kawalec, *Spadkobiercy niepokornych. Dzieje polskiej myśli politycznej 1918–1939*, Вроцлав 2000, с. 33.

¹⁰ M. Zdziechowski, *W sprawie polskiego rozwoju na Kresach*, „Tydzień Polski” 1923, № 10–12, цит.: М. Zdziechowski, *Widmo przeszłości*, Вільно 1939, с. 1–4,

¹¹ W. Mokry, *op. cit.*, с. 74.

начав, як: “Комунізм це інтегральний, безкомпромісний соціалізм, тобто такий, який не враховує реальність, котрий мчить до цілі через революцію і знищення, бо іншої дороги немає. Революція і знищення це закон природи і на цьому законі природи стоять жахливі догми марксистського матеріалізму”¹². Здзеховський визначав комуністичну Росію як “королівство диявола”, яке заповонило російську душу через поширення максималістських ідей, що полягали на зведенні всіх питань до дилеми: або все, або нічого¹³.

Здзеховський висловив свою неприязнь по відношенню до комунізму в листуванні з видатним, на його думку, українцем, греко-католицьким Митрополитом Андреем Шептицьким. В листі з 17 серпня 1933 року він писав: “Я вважаю більшовиків найгрізнішою небезпекою, яка коли-небудь загрожувала світові, яку я не можу пояснити ніяк інакше як містичну, тобто як пряме втручання якоїсь темної сили в справу цього світу. Боротьбу з загрозою цієї червоної чуми вважаю своїм обов’язком. *Vox clamantis!* Польща увійшла у найбільш ганебний період своєї діяльності, чого доказом є договір з Советами і поширення серед нашого суспільства радянських симпатій”¹⁴. Обидва інтелектуали погоджувалися щодо сутності комунізму і небезпеки, яку він несе Європі. Варто нагадати, що Митрополит Андрей Шептицький видав 2 серпня 1936 р. духовний лист-послання під назвою *Ostrzeżenie przed zagrożeniami komunizmu*, який подарував Здзеховському під час його аудієнції в 1937 р. у Львові. В цьому листі Шептицький писав українцям: “Небезпека теперішнього моменту змушує мене звернутися до Тебе, дорогий мій Народе, з наступними слова застереження:

1. Хто допомагає комуністам в їх діяльності, навіть виключно політичній, зраджує Церкву. [...]

2. Хто допомагає комуністам в реалізації їхнього спільного плану, так званого національного чи народного фронту соціалістів і радикалів — зраджує свій народ.

Хто допомагає комуністам в якій-небудь їх акції, а тим більше в організації так званого національного чи народного фронту, той зраджує бідних, страждених і скривджених на цілому світі”¹⁵.

Варто підкреслити, що страх перед комунізмом визначав погляди Здзеховського щодо “українського питання”. В другій половині 30-их років Здзеховський нав’язав співпрацю з інформаційним бюро WILBI у Вільнюсі, керівником якого був професор Вищої школи політичних наук у Вільнюсі Владислав Вельгорський. В архіві Вільнюського Університету знаходяться цікаві

¹² M. Zdziechowski, *Tragiczna Europa. W obronie liberalizmu*, [В]: Antykomunizm polski. Tradycje intelektualne, під ред. B. Szlachty, Краків 2000, с. 218.

¹³ M. Zdziechowski, *Wpływy rosyjskie na duszę polską*, Краків 1920, с. VI.

¹⁴ Цитата: S. Wójtowicz, *Idea komunizmu w świetle nieznanych listów Mariana Zdziechowskiego do ukraińskiego metropolity Lwowa Andrzeja Szeptyckiego*, “Slavica Wratislaviensia” 157, Вроцлав 2013, с. 91–105.

¹⁵ *Ibidem*, с. 91–105.

матеріали, які вказують на відношення Здзеховського до так званих східних земель. На його думку польська держава не володіла повною програмою планової колонізації території східних земель, що в свою чергу негативно впливає на відносини Польщі з національними меншинами, котрі заселяли східні креси¹⁶. У зв'язку з цим Здзеховський створив програму санації відносин в східних воєводствах. Він писав: “Ці землі не зближуються з рештою Польщі, а навпаки в них збільшуються відцентрові течії. Кажу це з думкою про майбутнє, про момент, коли з падінням більшовицького уряду російське питання, українське питання і інтриги проти Польщі наберуть більших оборотів”¹⁷. Здзеховський з великим неспокоєм спостерігав за українським національним рухом, котрий в 30-их роках набирав більш радикальної форми боротьби за власну ідентичність. Зокрема, “важке управління на Волині”, котре ввів санаційний уряд, сприяє національній консолідації українців. Окрім того Здзеховський вбачав у співпраці між українцями і білорусами небезпеку польській державності. Тому він також запитував: “..., чи не є східні креси кінцем Польщі, тільки милицею біля ноги, кістою, котра слугує яблуком розбрату, котре ми маємо ділити з Росією і Україною, скринькою Пандори, з якої загрожують нам самі небезпеки”¹⁸. Відповідаючи на це питання Здзеховський писав прямо, що завданням Польщі є утримання Східних Кресів на лінії Карпат, аж до ріки Збруч. Він додавав, що з точки зору закордонної політики, не тільки росіяни хочуть загарбати польські східні воєводства, але і, позбавлена заморських колоній, Німеччина.

У зв'язку з вищезгаданими побоюваннями Здзеховський з великою стурбованістю визначив “настанови політики, щодо Східних Кресів”, котрі полягали на примирювальних діях щодо національних рухів східних сусідів Польщі. Погоджуючись з французьким прислів'ям, що багнетами можна багато зробити, але на них не можна всидіти, гарантував забезпечення польською державою елементарних господарських і духовних потреб українському населенню. Він пропонував раціональне примирення польських інтересів з вимогами русинів і білорусів, особливо в справах, які стосувалися законодавства, регіональної, віросповідальної і національної політики. У сфері польського законодавства Здзеховський домагався введення уніфікації державного права з правом, яке стосувалося східних регіонів в областях адміністративного і цивільного права, а також законів, котрі стосувалися мови. У сфері адміністративних змін він пропонував зміцнення влади органів самоврядування, настільки, щоб вони володіли певними прерогативами державної адміністрації. Так, наприклад, він закликав до змін в функціонуванні закону про поліцію, згідно з яким в східних воєводствах вона повинна співпрацювати

¹⁶ *Materiały profesora Mariana Dziedzickiego*, Archiwum Uniwersytetu Wileńskiego, F33–848, k. 1.

¹⁷ *Ibidem*, F33–849, k. 1.

¹⁸ *Ibidem*, k. 2.

з муніципальною владою. Здзеховський констатував: "Потрібно, щоб державна поліція могла опиратися на належно організованій регіональній і громадській поліції і перестала бути зовнішньою декорацією, що має лише слабкий контакт з місцевим населенням"¹⁹. Окрім того вільнюський професор стверджував про необхідність збільшення компетенцій воєвод і старост в Східній Галичині і Волині. В сфері цивільного права Здзеховський заохочував до повернення "землевласникам на Східних Кресах права розпорядження приділеними землями", а також введення процедур спрощених іпотечних позик. Він вважав, що аграрна політика повинна задовільняти потреби місцевих жителів, але водночас брати до уваги пріоритети польського населення. Він підкреслював: "Польська Республіка не може вести поселенські акції на зразок пруських і мусить дбати про непольське населення"²⁰. Варто нагадати, що 14 березня 1932 р. прийнято Закон про доповнення положень про надання землі солдатам Польського Війська, який давав право військовослужбовцям, що отримували землі з низькою часткою оброблювальних земель, право на землю з кращими умовами господарювання. У військовими з'явилася можливість розширення своїх земельних володінь, наданих Головною дирекцією державних лісів. Закон польського Сейму спричинив великі розбіжності серед місцевого українського населення, яке протестувало проти польської колонізації. Справа поселенського закону навіть потрапила 1 лютого 1932 р. на міжнародний форум Ліги Народів, де українські депутати виступили з протестом²¹. Здзеховський оцінював, що надання земель військовим було "фатальною нагородою за їх працю" і створювало непотрібне напруження у взаємних польсько-українськх відносинах. Натомість в сфері політики віросповідання Здзеховський пропонував введення національних мов до проповідей в римокатолицьких костелах і пошанування прав православної церкви. На рахунок проблеми використання у східних воєводствах рідних мов він писав: "Варто якнайшвидше зробити там порядок і визначити, як далеко сягає рівноправ'я. Приклади положень про мову, можна знайти в законах, котрі зобов'язували в колишній Галичині"²². Щодо працевлаштування українців в державних установах Здзеховський стверджував, що варто зберігати велику обережність. Він пропонував, щоб "урядовців-неполяків працевлаштовувати в центрі держави, а не на Кресах, але не треба їх позбавляти кусня хліба, так як це зараз відбувається"²³.

В останнє про польсько-українські відносини Здзеховський писав в 1937 р. у "Przegląd Współczesny" в статті під назвою *Pierwiastek zachowawczy w idei*

¹⁹ Ibidem, k. 7.

²⁰ Ibidem, k. 10.

²¹ L. Głowacka, A. Żak, *Osadnictwo wojskowe na Wołyniu 1921–1939 w świetle dokumentów Centralnego Archiwum Wojskowego*, c. 8, archiwumcaw.wp.mil.pl/biuletyn/b28/b28_6.pd, від: 17.03.2014.

²² *Materiały profesora Mariana Dzdiechowskiego...*, k. 13.

²³ Ibidem, c. 13.

ukraińskiej. Ця стаття включала цікавий аналіз українського консерватизму, головними архітекторами якого були В'ячеслав Липинський і Василь Кучабський. Здзеховський прийняв тезу Липинського з книги *Listy do braci rolników* про падіння ідеї гетьманщини і виникнення на її розвалинах проросійської України, яка призвела до поділів Речі Посполитої. Про польсько-українські відносини в минулому Здзеховський писав, що “українізм став тараном в російських руках для розбиття польськості”. На його думку в Польщі сентиментально мріяли, що польща і Україна спільними силами переможуть Москву, і ця мрія набрала форму політичної догми. Він писав: “Ми не вміли зрозуміти, що всі Русі, які існують, є гілками одного пня і навіть, якщо вони будуть сваритися між собою, почуття племінної єдності буде завжди їх об'єднувати проти Польщі”²⁴. Незважаючи на таку песимістичну тезу, Здзеховський переконував, що поєднання поміж поляками і українцями можливе, за умови повернення України до ідей гетьманщини, консервативної ідеї. Він був певним, що український консерватизм, який визнавався Липинським і Кучабським, в ситуації, коли більшовики керують Росією, спричинить повстання, розвиток і утримання української держави. Тим не менше він писав: “Якби дати В'ячеславу Липинському стати прем'єром майбутньої, незалежної, консервативної, гетьманської чи монархічної України, то своїм першочерговим завданням він вважав би втягнення монарха або гетьмана до близького союзу з Москвою в справах закордонної політики. Але проти кого? Звичайно ж, передусім проти Польщі”²⁵. Не звертаючи уваги на таку позицію, Здзеховський виражав думку про те, що політичний прагматизм після I Світової війни, підказував польським політикам сприяти створенню у Східній Галичині західно-української держави. Держава, котра б співпрацювала з Польщею, становила “передній захист перед більшовиками”. Особливо польські соціалісти і українські демократи підтримували вищезгадану тезу. Варто нагадати, що Юзеф Пілсудський ще перед відновленням незалежності Польщі мріяв про багатонаціональну Польську Республіку, котра була б спадком Ягеллончиків. Пілсудський, поширюючи федералістичну і прометеїстичну концепцію²⁶, прагнув передусім відірвати Україну від російської сфери впливів. Варто ствердити, що федеративні погляди маршала Польщі виводилися з його антиросійської ідеології. Пілсудський з молодості був ворогом Росії, котру вважав смертельним ворогом Польщі. Він переконував, що Росія завжди буде імперіалістична, а незалежна Польща становить перешкоду в її далекосяжних імперіалістичних планах. Згідно з архітектором польської незалежності, російська імперія, якщо їй вдасться поневолити український народ, нападе на

²⁴ M. Zdziechowski, *Pierwiastek zachowawczy w idei ukraińskiej*, „Przegląd Współczesny” 1937, № 3–4, с. 3.

²⁵ Ibidem, с. 6.

²⁶ M. Maciejewski, *Federacyjne koncepcje piłsudczyków...*, с. 139–158; там само, *Europa Środkowo-Wschodnia...*, с. 198–223.

Польщу, тому варто паралізувати сили Росії, щоб відірвати від неї Україну²⁷. Згідно поглядів польського політика, Польська Республіка повинна спрямовуватися на відчеплення України від російської імперії, пропонуючи їй вступ до багатонаціональної і федеративної Польської Республіки. Іншу позицію зайняв Роман Дмовський, котрий вважав, що українці завжди будуть ворогом Польщі і поляків, тому разом з Росією варто призвести до поділу України. По відношенню до цих дилем Здзеховський, будучи консерватором, виступав за позицію маршала Пілсудського. Він критикував польську політику щодо української національної меншини. Він стверджував: "Правдою є те, що польська політика відштовхнула від себе Україну, боягузливо піддалася сильній радянській Росії, "поводилася по-хамському" по відношенню до слабших українців, лякаючи їх нагайкою"²⁸.

Слід нагадати, що від 18 вересня 1930 р. польська влада у відповідь на діяльність Організації Українських Націоналістів розпочала широкомасштабну превентивну акцію, завданням якої було знищення усіх антипольських акцій зі сторони українців. В тих діях, названих "пацифікацією" брали участь війська з 14 полку уланів язловецьких і підзагін 6 полку стрільців, а також 6, 7 і 22 піхотний полк, яких підтримували працівники поліції. Результатом акцій пацифікації були масові зловживання зі сторони польського війська, в тому числі насильство і грабїж, що в свою чергу створювало спротив серед політично неактивної частини українського суспільства. Українські політики провели ряд заходів, ціллю яких було покращення становища українців у східних воєводствах Польської Республіки. З цією ціллю були представлені численні рапорти піл час засідань Ліги Націй. Ряд польських політичних угруповань засуджували пацифікаційні акції польського війська і антиукраїнську політику санації²⁹. До головних противників цих дій можна зарахувати між іншим консерваторів з Яном Станіславом Лосем і Александром Бохенським, а також соціалістів з Тадеушом Голувком і Леоном Василевським³⁰.

Підсумовуючи думку ректора університету ім. Стефана Баторія в Вільнюсі професора Мар'яна Здзеховського щодо українського питання, слід констатувати, що вона характеризувалася бажанням доходження до порозуміння із східною національною меншиною. Вона залишалася у згоді з загальною політичною формулою польських консерваторів і їх політичними постулатами, котрі стосувалися східної політики Польської республіки. Варто додати, що Здзеховський на відміну від своїх консервативних колег, серед них братів Бохенських, Яна Станіслава Лося і багатьох інших, проявляв надзвичайно ре-

²⁷ A. Friszke, *O kształt niepodległej...*, с. 70.

²⁸ M. Zdziechowski *Pierwiastek zachowawczy...*, с. 60.

²⁹ R. Potocki, *Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939*, Любін 2003, с. 83.

³⁰ Por. B. Stoczewska, *Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej. Od końca XIX wieku do wybuchu II wojny światowej*, Краків 2013, с. 39–68, 115–150.

альне бачення в питанні трактування української національної меншини. Він був далеким від фанатичного оптимізму, який передбачав польсько-українське поєднання, але ще далше йому було до націоналістичної політики, котру поширювала національна демократія, що передбачала масову колонізацію українців. Програму Здзеховського можна сміливо зарахувати до концепцій державної асиміляції українського народу з одночасним пошануванням його прав. Його погляди, підкреслюємо ми, як консерватори, були більш наближені до постулатів польських соціалістів, зокрема Леона Василевського і Тадеуша Голувка, ніж до консерваторів, до яких він себе завжди зараховував.